

ΠΡΟΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ

Μάθημα:

**Χορός, πολιτισμός και κοινωνία: Μια
διαχρονική επισκόπηση**

Διάλεξη 11η

Ελληνικοί Αστικολαϊκοί χοροί
(Ζεϊμπέκικο, χασάπικο, καρσιλαμάς,
τσιφτετέλι)

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΑΛΜΠΑΝΙΔΗΣ
Καθηγητής

Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
Τμήμα Επιστήμης Φυσικής Αγωγής &
Αθλητισμού

ΡΕΜΠΕΤΙΚΟ

Κάτω από τον όρο ρεμπέτικο, που από πολλούς χρησιμοποιείται και ως περίπου ισοδύναμος και συνώνυμος με τον όρο αστικολαϊκό, «στεγάστηκαν» κατά καιρούς τραγούδια και χοροί που εξέφρασαν διάφορα μίγδην λαϊκά στρώματα: από τους εργάτες και τους μικρομεσαίους μέχρι τους αυτοαπασχολούμενους και ανέργους.

- Μια από τις πιο πιθανές προελεύσεις του όρου σχετίζεται με την τουρκική λέξη «**ρεμπέτ**» που σημαίνει ο «ατίθασος», γενικά θα λέγαμε ο κοινωνικά ανυπότακτος.

Το ρεμπέτικο

Τα πρώτα φυτώρια του ρεμπέτικου ήταν τα λιμάνια του Αιγαίου (Πειραιάς, Σμύρνη, Σύρος, Κωνσταντινούπολη...) Σημαντικοί παράγοντες που συνέβαλαν σημαντικά στη διαμόρφωσή του ήταν το **κωμειδύλιο**, τα τραγούδια που έλεγαν στις ταβέρνες και τα «καφέ-αμάν» της Ανατολής, οι «εστουδιαντίνες», τα «πολιτάκια», οι αμανέδες, οι βυζαντινοί ψαλμοί, καθώς και η ζωή μέσα στη φυλακή.

- Το σμυρναίικο ρεμπέτικο, το μετέφεραν στην Ελλάδα κυρίως οι Μικρασιάτες πρόσφυγες μετά την καταστροφή του 1922. Από τους πιο γνωστούς Σμυρνιούς δημιουργούς είναι οι **Παπάζογλου, Σωφρονίου, Τούντας** κ.ά. Το σμυρναίικο ρεμπέτικο θα κυριαρχήσει μέχρι και το 1935.
- Τέλη του 1932 εμφανίζεται στον Πειραιά η περίφημη «Τετράδα του Πειραιώς». Πρόκειται για την πρώτη κομπανία με μουσικά όργανα το μπουζούκι και το μπαγλαμά. Οι τέσσερις μουσικοί-τραγουδιστές που την απαρτίζουν είναι ο **Μάρκος Βαμβακάρης, ο Αντώνης Δελιάς, ο Μπάτης και ο Στράτος Παγιουμτζής (εικόνα)**
- Τα βασικά μουσικά όργανα που χρησιμοποιούσαν αρχικά ήταν το **σαντούρι και το βιολί**, αργότερα προστέθηκαν το **μπουζούκι και ο μπαγλαμάς**, ενώ τα τραγούδια τους είχαν ως θεματολογία κυρίως τον πόνο, τα βάσανα της προσφυμιάς, τον τεκέ και το γασίς

Διώκτες και υπέρμαχοι του ρεμπέτικου

Το αρχικό και βασικότερο επιχείρημα εναντίον του ρεμπέτικου είναι ότι το τραγούδι αυτό ως κατάλοιπο της οθωμανικής σκλαβιάς, κουβαλούσε δυσάρεστες μνήμες και γι' αυτό έπρεπε να απορριφθεί. Επιπρόσθετο επιχείρημα, η σύνδεσή του με τη χασισοποτεία και την εγκληματικότητα.

- **Διώκτες του ρεμπέτικου:** Σ. Σαμάρας, Ζ. Παπαντωνίου, Σ. Σπανούδη, Ν. Ζαχαριάδης, Α. Ξένος.....
- **1934:** απαγόρευση του αμανέ στην Τουρκία από τον Κεμάλ Ατατούρκ
- **1937:** Απαγόρευση του ρεμπέτικου από τον Ι. Μεταξά και του αμανέ. Τα ρεμπέτικα θεωρήθηκαν «ύποπτα και επικίνδυνα». Δεν επιτρέπονταν οι ηχογραφήσεις. Εκατοντάδες λαϊκοί οργανοπαίκτες εξορίστηκαν ως χασικλήδες.
- **Υπέρμαχοι του ρεμπέτικου:** Φ. Ανωγειανάκης, Ν. Πολίτης, Μ. Θεοδωράκης, **Μ. Χατζιδάκις** (διάλεξη στις 31 Ιανουαρίου 1949 στο Θέατρο τέχνης), Η. Πετρόπουλος...

Εξέλιξη του ρεμπέτικου μετά το 1940

Η εξέλιξη του ρεμπέτικου ως μουσικού είδους ξεκίνησε ουσιαστικά από το **Βασίλη Τσιτσάνη**, ο οποίος βλέποντας την επιρροή που ασκεί η δυτική μουσική στον Έλληνα εκείνης της εποχής (1940-1952), αντιλαμβάνεται την ανάγκη μιας προσέγγισης του ρεμπέτικου στη δυτικού τύπου τεχνοτροπία. Εξευρωπαϊίζει λοιπόν τις μουσικές του κλίμακες, αλλάζει τον τρόπο κουρδίσματος του μπουζουκιού και εισάγει έναν καινούργιο, πιο ελεύθερο, δεξιότεχνικό τρόπο εκτέλεσης.

- Ο Τσιτσάνης προχώρησε και στον εμπλουτισμό της ορχήστρας με νέα ηχοχρώματα εντάσσοντας σε αυτήν μουσικά όργανα όπως το πιάνο και το ακορντεόν.
- Ο Τσιτσάνης άλλαξε επίσης και την ποιητική δομή των τραγουδιών του, αφού για πρώτη φορά η παράδοση του ρεμπέτικου απομακρύνεται συνειδητά από τις παραδοσιακές φόρμες του δίστιχου και της ομοιοκαταληξίας. Τέλος, επισημοποιεί και γενικεύει το ρόλο του «ρεφρέν» μέσα στο τραγούδι

Ο χορός στο ρεμπέτικο

Ο **ζεϊμπέκικος**, ο **χασάπικος** (βαρύς ή γρήγορος με την έννοια του χασαποσέρβικου), ο **καρσιλαμάς** και **το τσιφτετέλι** συνιστούν τους χαρακτηριστικούς χορούς που διαδίδονται από τα τέλη του 19^{ου} αι. στα αστικά κέντρα.

- Οι χοροί αυτοί τελούνται συνήθως σε κλειστούς και περιορισμένους χώρους του αστικού περιβάλλοντος.
- Οι δύο από τους τέσσερις (ζεϊμπέκικο-τσιφτετέλι) είναι χοροί ατομικού χαρακτήρα (μονήρης) σε αντίθεση με τους χορούς στην παραδοσιακή κοινωνία που είχαν κυρίως ομαδικό χαρακτήρα.

ΖΕΪΜΠΕΚΙΚΟΣ

Στην τουρκική η λέξη **ζεϊμπέκ** σημαίνει παλληκάρι.

Οι **ζεϊμπέκοι** ήταν πιθανότατα εξισλαμισμένοι ορεσίβιοι Θρακοφρύγες.

Αυτοί αποτελούσαν ξεχωριστή τάξη του ντόπιου μουσουλμανικού πληθυσμού των επαρχιών Προύσσης και Αϊδινίου και περιχώρων Σμύρνης. Οι Σουλτάνοι τους χρησιμοποιούσαν ως βοηθητικό αστυνομικό σώμα.

- Όταν το 1833 επί Σουλτάνου Μαχμούτ Β' ζήτησαν από τους Ζεϊμπέκους να εγκαταλείψουν τη στολή και τον οπλισμό τους, αυτοί επαναστάτησαν και κατά τη σύγκρουση με τον τακτικό στρατό αποδεκατίστηκαν. Αλλά και πάλι διατήρησαν τα έθιμα και τη στολή τους και από τότε χρησιμοποιούνταν σαν χωροφύλακες «Ζαπτιέδες».
- Διατήρησαν δια μέσου των αιώνων το χαρακτήρα, την εξωτερική μορφή και τα έθιμα των προγόνων τους. Από αυτούς οι Τούρκοι Δερεβέηδες (χοροδεσποτάδες) στρατολογούσαν την τοπική αστυνομική δύναμη.
- Ο περιηγητής Εβλιά Τσελεμπή (17^{ος} αι.) αναφέρει τον ζεϊμπέκικο χορό ως γηγενή της Ερυθραίας και τον περιγράφει ως αντικριστό χορό δύο ατόμων με μαχαίρια ή όπλα. Μας πληροφορεί ότι χορευόταν εκτός από τους Ζεϊμπέκους και από τους **Εφέδες Αϊδινίου** (= «Ιππότες των ορέων» λόγω της ανυπότακτης συμπεριφοράς τους)

(Θ. Κοροβίνης, *Οι Ζεϊμπέκοι της Μ. Ασίας*, Αθήνα 2005)

**Οι Ζειμπέκοι
της Μικράς Ασίας**

Τσιφίτογλου Ζεμπέκ, καπετάνιος τῶν Αἰδινίου τῆ 1877

Ἔργον Θεόδωρου Γ. Μιχαήλ 1930.

Τσιφίτογλου Ζεμπέκ, καπετάνιος τῶν Αἰδινίου.
Ζωγραφικὸ ἔργο τοῦ Θεόδωρου, 1930.

Χαρακτηριστικά Ζεϊμπέκικου

- Αρχικά, ήταν καθαρά αντρικός χορός, αργός και βαρύς. Περιελάμβανε πολύ συχνά επίδειξη οπλομαχητικής
- **Μονήρης χορός.** Παλιότερα αντικριστός. Εκτελείται σε μικρό χώρο. Χαρακτηρίζεται από αυτοσχεδιασμό και ελευθερία κινήσεων
- **Εννεάσημος ρυθμός.** Ο καλός χορευτής «πατά πάνω στον ρυθμό, που τον προδιαθέτει να εκφράσει με μεγαλύτερη απολυτότητα την ψυχική του διάθεση.

ΖΕΪΜΠΕΚΙΚΟ

- Το ζεϊμπέκικο στη διαχρονική του πορεία γίνεται μια από τις κυριότερες εκφράσεις της Ανατολικής μουσικοχορευτικής παράδοσης στην Ελλάδα, αλλά και στη σύγχρονη Τουρκία. Στην Τουρκία χορεύεται ομαδικά. Περίφημος είναι ο ζεϊμπέ-ουουνού.
- Το ζεϊμπέκικο εισέρχεται δυναμικά στη ρεμπέτικη δημιουργία ως η κυριότερη ίσως διατύπωση της ψυχικής κατάστασης των αποτελούντων τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα της αστικής κοινωνίας και αργότερα εξαπλώνεται στις ευρύτερες λαϊκές μάζες που κατακλύζουν την Αθήνα και τις άλλες επαρχιακές πόλεις.
- Μετά τη δεκαετία του 1940 μεταφέρεται στην αθηναϊκή μεγαλοαστική τάξη, μορφοποιείται ως χορευτική έκφραση στο επαναστατικό τραγούδι της δεκαετίας του 60 και μέρος της δεκαετίας του 70 και φτάνει μέχρι τις μέρες μας, οπότε γίνεται αποδεκτό από όλες τις κοινωνικές τάξεις και μάλιστα ως κυρίαρχη μορφή χορού, πάνω στην οποία είναι γραμμένο ένα σημαντικό ποσοστό της σύγχρονης λαϊκής μουσικής.
- Το ζεϊμπέκικο χαρακτηρίζεται ως «**ρεμπέτικος χορός**» (1850-1953), ως «**λαϊκός χορός**» (1953-1980) και ως «**πανελλήνιος χορός**» (1980-σήμερα)

ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

Ο Ζεϊμπέκικος είναι ατομικός χορός, αλλά χορεύεται και κατά ζεύγη (αντικριστός).

Στην πρακτική του εφαρμογή είναι ελεύθερος. Ο χορευτής ή χορεύτρια χορεύει με τα χέρια ανοιχτά και με κάμψη των αγκώνων προς τα πίσω, χωρίς να είναι υποχρεωμένος να τηρήσει διαδοχική σειρά στις παραλλαγές (φιγούρες). Μπορεί ακόμη να αυτοσχεδιάσει και δικούς του βηματισμούς (αν διαθέτει πείρα).

- Τα βήματα γίνονται άλλοτε βαριά, αργά και ισόχρονα και άλλοτε μικρά και γρήγορα. Για τον **ζεϊμπέκικο** αρκούν τέσσερα τετραγωνικά μέτρα δάπεδο, στερεό και επίπεδο. Ο ζεϊμπέκικος δεν έχει βήματα, γιατί είναι καθ' ολοκληρία αυτοσχεδιασμός. Συνεπώς, ο καθένας χορεύει τον εντελώς δικό του, ιδιαίτερο, ειδικό, ατομικό **ζεϊμπέκικο**..

Ζεϊμπέκικος, έργο του Γιάννη Τσαρούχη.

ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΖΕΙΜΠΕΚΙΚΟΥ

- **Καμηλιέρικα ζειμπέκικα** – μ.μ. 9/4
(2+2+2+3/4), όπως για παράδειγμα, «Το βαπόρι απ' την Περσία», «Φέτος το καλοκαιράκι» και «Τσοκμέ – Καισάρεια Καππαδοκίας»
- **Αϊβαλιώτικα ζειμπέκικα** – μ.μ. 9/4
(2+2+2+3/4), όπως για παράδειγμα, «Ο μερακλής ο άνθρωπος», «Ένας μάγκας στο Βοτανικό» και
- **Ζειμπέκικα απτάλικά** – μ.μ. 9/4
(3+2+2+2/4), όπως για παράδειγμα, «Πίνω και μεθώ», «Πέργαμος».

Το Ζεϊμπέκικο

Καρσιλαμάς

- Η ονομασία του χορού προέρχεται προφανώς από την τουρκική λέξη «καρσί» που σημαίνει αντικριστά.
- Ανήκει στην κατηγορία των εννιάσημων ρυθμών (9/8) και παρουσιάζεται αρχικά ως αντικριστός χορός μεταξύ ανδρών και αργότερα μεταξύ γυναικών ή και ανάμικτα. Εμφανίζει αρκετές συνάφειες με ορισμένες μορφές αντικριστών παραδοσιακών ζεϊμπέκικων με τις οποίες ενδέχεται να έχει κοινή καταγωγή.
- Οι καρσιλαμάδες δε διαφοροποιούνται δομικά από το ζεϊμπέκικο με το οποίο διατηρούν άμεση συγγένεια ρυθμικών μελωδικών και κινητικών δομών

Κατηγορίες καρσιλαμάδων

- Απλοί καρσιλαμάδες** – μ.μ. 9/8 (2+2+2+3/8) – μέτρια ή γρήγορη ρυθμική αγωγή όπως για παράδειγμα το «**Η αγάπη είναι καρφίτσα**», το «**Σύρε να πεις στη μάνα σου**», ο «**Μαρμαρινός καρσιλαμάς**», το «**Αϊσέ Μυτιλήνης**» και ο **Ρεϊζ-ντεριανός καρσιλαμάς**, **Αϊντίνικο**
- **Αργοί καρσιλαμάδες** – μ.μ. 9/8 (2+2+2+3/8) – αργή ρυθμική αγωγή όπως για παράδειγμα η «**Γιωργίτσα**», ο «**παλιός Μυτιληνιός καρσιλαμάς**», το «**Βάλε με στην αγκαλιά σου**» και το «**Σαν τα μάρμαρα της Πόλης**».
 - **Καρσιλαμάδες** 9/8 με δομή (2+3+2+2/8) όπως για παράδειγμα, η «**Αλατσατιανή**», το «**Τα παιδιά της γειτονιάς σου**», ο «**Αραμπάς**» και ο **Μελιώτικος καρσιλαμάς**.
 - **Καρσιλαμάδες** με μ.μ. 9/8 απτάλικης δομής (3+2+2+2/8), όπως για παράδειγμα το «**Ολμάζ**», το «**Πιγκί Λέσβου**» και ο «**Γιουρούκιος**».

Αϊντινικός Καρσιλαμάς

Χασάπικο

Με την ονομασία χασάπικο και τα παράγωγά της η λαϊκή χορευτική παράδοση μας έχει κληροδοτήσει τέσσερις χορούς:

- **Χασάπικο** ή χασαπιά, ή κασάπικο

- **Χασαποσέρβικο** ή σέρβικο

- **Βαρύ χασάπικο**

- **Χασάπικο πολιτικό**, ταταουλανό ή κουλουριώτικο

- Σημ.: Αν το ζεϊμπέκικο είναι ο χορός της ελευθεριότητας το χασάπικο είναι ο χορός της πειθαρχημένης ακριβείας

Το χασάπικο

ΗΛΙΑ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ
ΡΕΜΠΕΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ
ΚΕΔΡΟΣ

www.rebetiko.gr

Καταγωγή χασάπικου

- Το καθιέρωσαν στις γιορτές των συντεχνιών τους οι μακελάρηδες ή χασάπηδες της Πόλης γι' αυτό συχνά ονομάζεται και **μακελάρικος**
- Το χασάπικο μνημονεύεται και ως **Αρναούτικο** ένδειξη ότι χορεύονταν ιδιαίτερα από Αλβανούς.
- Κοινά σημεία με το «**κασάπκο όρο**» της Βουλγαρίας και με το «**χόρα**» της Ρουμανίας.
- Αποδίδεται σε δίσημο μέτρο και σε χρονική αγωγή μέτρια γρήγορη έως πολύ γρήγορη, ανάλογα με την προέλευση και τις επιδράσεις του.

Εξέλιξη χασάπικου

Χορεύονταν από ολιγομελή ομάδα (2-3 άτομα) που συνδέονταν μεταξύ τους με ισχυρούς και στενούς δεσμούς φιλίας.

- Το αργό χασάπικο υπήρξε αναπόσπαστο κομμάτι του ρεμπέτικου και σταδιακά αποκόπηκε από το επιταχυνόμενο μέρος. Το 2^ο μέρος επιβίωσε στο **«πολίτικο» ή «ταταυλιανό» ή «κουλουριώτικο»**.
- Το χασαποσέρβικο έχει προέλθει από τη μείξη μοτίβων χασαπιάς και σέρβικου
- Τις τελευταίες δεκαετίες το χασάπικο αντικαταστάθηκε από το **συρτάκι** που χαρακτηρίζεται από μείξη παραποιημένων μοτίβων της χασαπιάς και του σέρβικου.

Συρτάκι στην ταινία «Ζορμπάς του Μ. Κακογιάννη -1964

ΤΣΙΦΤΕΤΕΛΙ

- Ανατολίτικος χορός το τσιφτετέλι, ανήκει στην κατηγορία των αστικολαϊκών ή ρεμπέτικων χορών.
- Ο χορός είναι ελεύθερος και ο καθένας μπορεί με ευχέρεια να αυτοσχεδιάσει διάφορες φιγούρες, ακολουθώντας πάντοτε τον ευδιάκριτο ρυθμό της μουσικής του.
- Απ' όλους τους ρεμπέτικους χορούς μόνο στο τσιφτετέλι χαμογελούν

Καταγωγή τσιφτετελιού

- Από την προελληνική και θρακοφρυγική Μ.Ασία παραδίδονται μαρτυρίες για γονιμικές τελετές συνδυασμένες με τη μητριαρχία: γυναικείοι οργανιστικοί λικνιστικοί χοροί, χοροί **«διάβασης φύλου»** εκ μέρους ανδρών.
- Γοφικοί, αισθησιακοί, εκστατικοί χοροί ήταν συνηθισμένοι στην κλασική αρχαιότητα
- Χορεύονταν στη Μ. Ασία και στην Καπαδοκία και από άνδρες.
- Στην Ανατολή χορεύονταν ανάλογοι χοροί όπως: **αράπικο ή αραμπιές, χορός των 7 τσάκρα, χορός της κοιλιάς (οριεντάλ)**
- Στη νεότερη Ελλάδα εντάσσεται στο χορευτικό ρεπερτόριο με την ίδρυση των πρώτων αθηναϊκών καφενείων: **«Καφέ Αμάν»**

Τσιφτετέλι

- **Χορός αντικριστός ή μονήρης**, ελεύθερης χορογραφικής δομής σε μέτρο 2/4 και κυρίως 4/4. Υπάγεται στην κατηγορία των αισθησιακών χορών με βαθιές ρίζες σε γονιμικούς χορούς παλιότερων χρόνων.
- **Αρχικά δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως χορός «ρεμπέτικος»**. Χορευόταν από Μικρασιάτες πρόσφυγες αλλά οι ρεμπέτες τον θεωρούσαν θηλυπρεπή. Συμπεριελήφθη στο ρεπερτόριο όταν έγινε εντονότερη η παρουσία της γυναίκας στους συγκεκριμένους χώρους.

Το τσιφτετέλι της Ανατολής

Εξέλιξη τσιφτετελιού

- Με τη ίδρυση των πρώτων αθηναϊκών «καφέ αμάν» από το 1886 και μετά εμφανίζεται και εντάσσεται στο χορευτικό ρεπερτόριο της εποχής. Σήμερα στην ελληνική λαϊκή μουσικοχορευτική πραγματικότητα παρουσιάζεται με δύο διαφορετικούς τύπους: α) το λεγόμενο λαϊκό τσιφτετέλι και β) το λεγόμενο καλλιτεχνικό. Λαϊκό, θα λέγαμε το χορό που χορευόταν από το λαό, μορφές του οποίου συναντάμε ακόμα και σήμερα σε γιορτές και εκδηλώσεις των προσφύγων της Καππαδοκίας, των Μικρασιατικών παραλίων, του Πόντου και των νησιών του ανατολικού Αιγαίου. Καλλιτεχνικό τσιφτετέλι θα ονομάζαμε το λεγόμενο «χορό της κοιλιάς» που εκτελείτε από επαγγελματίες χορεύτριες.
- Τη δεκαετία του 60-70 και μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 80, ήταν πολύ συνηθισμένο στα προγράμματα των νυχτερινών κέντρων να συμμετέχουν χορεύτριες του «Oriental».
- Η σημερινή χορευτική έκφραση στο τσιφτετέλι έχει δημιουργήσει ένα άλλο «τύπο» χορού που θα τον ονομάζαμε «αστικολαϊκό», που διατηρεί βασικά την παραδοσιακή κινητική του δομή και εμφανίζεται αρκετά ανθεκτικός στη διαχρονική κοινωνική εξέλιξη

Το τσιφτετέλι

ΝΑΙΑ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ
ΡΕΜΠΕΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ
ΚΕΔΡΟΣ

www.rebetiko.gr

Το καλλιτεχνικό τσιφτετέλι «Oriental»

Ενδεικτική Βιβλιογραφία

Β. Τυροβολά, «Ελληνικοί Αστικολαϊκοί χοροί», Στο: Ν. Γύφτουλας, Μ. Ζωγράφου, Μ. Κουτσούμπα, Γ. Μητροπούλου, Ν.Τ. Τσάτσου-Συμεωνίδη, Β. Τυροβολά (2003).. Τέχνες ΙΙ: *Επισκόπηση ελληνικής μουσικής και χορού*. Τόμος Ε. Πάτρα: ΕΑΠ, σελ. 125-151.

- Π. Κουνάδης, *Τα ρεμπέτικα: Ένα ταξίδι στο λαϊκό αστικό τραγούδι των Ελλήνων 1850-1922*, Αθήνα 2010, Τόμος 2, 8-37
- Ρ. Δαλιανούδη, «Από το Δημοτικό τραγούδι και το ρεμπέτικο στα «Παιδιά του Πειραιά» και το Συρτάκι του «Ζορμπά»», *Επιστήμη του χορού* 9 (2016) 158-179.
- Ζ. Σαρακατσιάνου, Δ. Κάρδαρης, «Χορευτικές αναζητήσεις στο ρεμπέτικο. Ανασκοπική Μελέτη», *Επιστήμη του Χορού* 10 (2018) 25-41.
- Ulf Buchheld, «Περί της τσιφτετελιού προελεύσεως», *Παράδοση και Τέχνη*, 26 (1996) 12-15.